

Pázmány *Imádságos könyvének* retorikájához

2001-ben, a szokásos szövegkritikai eljárást alkalmazva, vagyis az ultima manus elvét követve, az *Imádságos könyv* negyedik (1631., Pázmány életében az utolsó) kiadását jelentettük meg kritikai szövegkiadásban.¹ Az átdolgozások mennyiségi és típusbéli sokasága, aminek következtében az első kiadáshoz képest valóban rendezettebb, csiszoltabb, érettebb szöveggel találkozhatunk a negyedikben, messzemenően indokolta ezt az eljárást. Az eddigi kutatások, amelyek során a kiadások egymáshoz való viszonyát vizsgáltuk, rávilágítottak, hogy az *Imádságos könyv* a második és harmadik kiadásban változott jelentős mértékben, a legkevesebb „önálló eredménnyel”, újítással, éppen a kiválasztott főszöveg, az 1631-es editio rendelkezik. Ennek következtében az *Imádságos könyv* retorikai vizsgálata során az egyes kiadásokat nem egyenként, önmagunkban indokolt elemezni, hanem a négy kiadás sajátosságait, a bennük előforduló jellegzetességeket párhuzamosan, egymáshoz viszonyítva érdemes vizsgálni, hiszen bizonyos esetekben a kiadások szinte egymást indokolják, magyarázzák, s így azok összességükben adnak átfogó képet szerzőjük szövegalkotási eljárásáról.

Az *Imádságos könyv* megírásának/összeállításának oka elsősorban az országban meglévő katolikus lelkeségi irodalom hiánya volt. A reformációval szembeni hathatós fellépés feltételezte, hogy ne pusztán az „egyházi pásztorok” vitázzanak egymással a hit dolgairól, hanem a „keresztény juhok” számára is biztosítva legyen, a mindenki által érthető nyelven megfogalmazott, magánhasználatra alkalmas, a hit ápolását, épülését szolgáló kézikönyv. *Doce nos orare*, szól Istenhez a kérés, azonban ezen ajándékba kapott tudás birtoklása felelősséggel is jár, az egyházi embernek ezt tovább kell adnia, meg kell tanítania a híveket az imádkozás helyes módjára és formájára, hiszen „a keresztien ember lelkeis, semmi ioszágba nem giarapodhatic, semmi giümeolcseot nem teremphet, semmi alhatatos tekellelességet nem nierhet, keoneorges es imadsagh nekül.”²

Pázmány hatékonysága, mint térítő lelkipásztor, e felismerésben is rejlik, tehát abban, hogy minden egyes ember, függetlenül, hogy milyen rendű, rangú, önálló érték, s ezen értékek együttesen alkotják a keresztény egyházat, vagyis akkor lesz Krisztus földi királysága erős és megingathatatlan, ha minden egyes tagja lelki üdvösségét szem előtt tartva, Istennek tetsző

¹ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, kiad. Sz. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Budapest, 2001 (Pázmány Péter Művei). Továbbiakban: PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001.

² PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni Imádságos könyv*, 1606, [+2v]. Továbbiakban: PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 1606.

módon él, amit csak gyakori imádkozással és könyörgéssel lehet elérni. Ezért tartotta Pázmány sok egyéb teendői között is elsődlegesnek az ájtatos keresztény könyvecske megírását, és azzal a céllal bocsátotta ki, hogy valamennyi embertársa lelki épülését szolgálja, ahogy azt a jezsuita regula is előírja: „Ennec az Tarsasagnac czellya, es uege imez, hogy nem csac az tulaydon maga lelke iduössegere es tokélletesse letere uisellyen gondot Istennek kegyelméből; hanem hogy ugyan azon Istennek kegyelmevel felebaratj iduessegeben es tökéletesse letebennis nagy szorgalmatosson munkalkodgyec.”³

Ez a hivatás Pázmány egész papi és szerzetesi életét meghatározta, végigkísérte, miként az *Imádságos könyv* is, hiszen az első kiadást, 36 évesen, mint grazi teológiaprofesszor, a másodikat 40 évesen, mint lelkes hitvitázó jezsuita Forgách Ferenc érsek mellett, a harmadik kiadást 55 évesen, mint esztergomi érsek, s az utolsó kiadást 61 éves korában, bíborosként bocsátotta útjára, s talán az is jellemző, hogy ez a műve jelent meg életében legtöbbször nyomtatásban.

„Miképpen a’ Járást kiseded-korunkban, nem egyéb oktatásból tudgyuk, hanem járásból; úgy az Imádkozást, gyakor imádkozással tanúlluk”,⁴ az *Imádságos könyv* számos imát, könyörgést, hálaadást tartalmaz, így mindenki, aki elméjét Istenhez kívánja emelni alázatos és ájtatos akarattal, megtalálhatja a szándékának, helyzetének, életállapotának megfelelő imádságot. „De abban ál a’ mesterség, hogy tudgyuk, és ércsük Módgyát ennek a’ foganatos Imádkozásnak”,⁵ s az *Imádságos könyv*ben több esetben is találkozunk tanító részekkel, amelyekben Pázmány elmagyarázza, mi okból, mi végre kell, és hogyan könyörögnünk. E kettősség, a „mit mondjunk” illetve a „miért és hogyan kell mondanunk” kettőssége határozza meg az *Imádságos könyvet*.

Legszembetűnőbb módon az 1606-os kiadás tartalomjegyzéke árulkodik erről, hiszen abban két tábla is található: „E KEONIVBE FOGLALT IMADSAGOKNAK MVtato Tablaia.”⁶ illetve „E KEONIVBE FOGLALT TANVSAGOC TABLAIA.”⁷ Valójában azonban az első tábla, amely címe szerint az imádságokat tartalmazza, a tulajdonképpeni tartalomjegyzék, de nem a megszokott formában, ugyanis az imakönyvben található címeket, időnként ugyan

---

³ SVMMARIVM, AZ AZ RÖVID SVMMAJA AZOKNAC AZ REGVLAKNAC MELLYEC az mi Rendüncbelieknek tanitasocra vadnac, es az mellyeket szükseg meg tartani mindeneknec, [2]. Egyetemi Könyvtár, Budapest, Kézirattár, jelzete: Ab 74.

A jezsuita regula ezen magyar nyelvű példányáról Molnár Antal úgy gondolja, hogy ez valószínűleg Dobokay Sándor 1600-ban készített fordításának másolata. MOLNÁR Antal, *Sándor Dobokay's autobiographische Aufzeichnungen (1620)*, Archivum Historicum Societatis Iesu 66. (1997), 77-78.

⁴ PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra, és egynehány innepekre rendelt evangelomokrúl prédikációk*, Pozsony, 1636, 646. Továbbiakban: PÁZMÁNY, *Prédikációk*.

⁵ PÁZMÁNY, *Prédikációk*, 645.

⁶ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 1606, †5[r]- [†7v]

⁷ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 1606, [†8r]- [†8v]

némelyiket kihagyva, mondatba ágyazva közli, mintha előszóban mondaná el. Példa: „ELSEO RESZEBE, Miuelhogy minden keoneorgésnec feie Az *Mi Atianc, megh mondom, mint kelien ezt értelmesen es aytatoson mondani*” Ugyanez az első fejezetben: „Mint kellien a Mi atiánkat, értelmesen mondani”. A másik jegyzékben a tanulságok sorakoznak, ez a mai fogalmaink szerinti tárgymutatónak felel meg. Néhány esetben tapasztalunk átfedést a tartalomjegyzékkel, jellemzően azonban önálló tételek szepelnek benne, a megfogalmazás itt is mondatszerű. A következő példa mind a két jegyzékben szerepel, lássuk először a tartalomjegyzékben: „EOTEODIK RESZEBE, *Csak azt magiarazom megh mint kellien az oluasot mondani.*” A tárgymutatóban: „Az OLVASO réghi, es Istenes talalmani,” az imakönyv ötödik fejezetének kezdetén: „Az Olvasot mint kellien mondany.” A mutató táblák tehát nem igazítanak el minket teljes biztonsággal az eltérő műfajok meghatározásában, de ráirányítják a figyelmet, hogy az *Imádságos könyv* különböző funkciójú szövegeket tartalmaz. Az első kiadásban az imádságok és tanulságok felismeréséhez további, ezúttal formai segítségre lelhetünk, ugyanis az 1606-os, majd később az 1610-es kiadásban szintén, a tipográfia adta lehetőségeket is kihasználta Pázmány, az imádságos részek álló betűvel, a tanulságok pedig dőlttel szerepelnek.

Nem ez az egyetlen eset, amikor Pázmány a szöveg könnyebb átláthatósága érdekében a tipográfia eszközeivel élt. Prédikációi 1636-os kiadásának előszavában a következőt írja a latin illetve magyar nyelvű részek idézésével kapcsolatban: „NOha az Isten könyvéből, a’ Régi szent Atyák és Világi Tűdösök tanitasából, sokát *Deákul* írtam; mivel sokszor, nagyobb és kedvesb ereje vagyon mondásoknak abban a’ nyelvben: De külömb, és kisseb bötűvel nyomtatták a’ *Deák* szókat. Ugy rendeltem pedig azoknak *Magyarul* írt sommáját; hogy a’ ki *Deákul* nem tűd, vagy a’ ki a’ kösség elöt *Deakul* nem akar olvasni, csorba nem esik a’ Magyar írásban; hanem úgy foly, mint-ha a’ *Deák* szók közbe-vetve sem vólnának”⁸

A kurzív betűtípusnak (más megoldások, pl. a betűméret váltakozása mellett) tehát az a szerepe az *Imádságos könyv*ben, hogy megkülönböztesse, szemmel is jól érzékelhetően elválassza az egymástól eltérő típusú szövegeket. E megkülönböztetés egyrészt segíti az *Imádságos könyv* használatát, másrészt az olvasás monotonitásának feloldását szolgálja, vizuálisan változatosabbá, mozgékonyabbá válik a szöveg, így a lankadó figyelmű, netán elábrándozó keresztény olvasót visszazökkenti áhitatába, mint mikor a pap a szószéken felemeli a hangját, hogy a szendergő hívek figyelmét újra magára irányítsa. A pronuntiatio ezen sajátos megnyilvánulása azonban csak az 1606-os illetve 1610-es kiadásokban van jelen

---

⁸PÁZMÁNY, *Prédikációk*, NEGY DOLOGRVL TVDOSITTATNAK az Olvasok. PÁZMÁNY 1636,)(3.

ennyire egyértelműen. Az 1625-ös valamint 1631-es kiadásokban is öröklődik a tanulságok dőlt betűs megkülönböztetése, de alig észrevehető módon, s a korábbi kiadások ismerete nélkül nem értelmezhetően. Az első két kiadás rövidebb, jellemzően a vallásgyakorlás technikai részére vonatkozó szövegei megmaradtak dőlt betűvel a későbbiekben is, viszont a terjedelmesebb, általában önálló címmel rendelkező, kurzívval szedett tanulságok a harmadik kiadásban már álló betűvel szerepelnek, noha címükben és néhány sorukban megőrizték a dőlt betűket, általában az új gondolatot bevezető bekezdések első sora esetében, szóhatároktól függetlenül. Az első két kiadásban tehát Pázmány egyértelműen megkülönbözteti az Istenhez szóló imádságot az embernek szánt tanulságoktól. Az imádságok esetében az olvasó, Pázmány imaszövegeit használva, beszélővé válik, s Istennel folytat párbeszédet, a tanulságok esetében viszont hallgatóvá, befogadóvá lesz, s Pázmány (a dőlt betűk jelzik) lép elő, ő az, aki szól az olvasóhoz, s Isten már nem részese, hanem tárgya a párbeszédnek.

A továbbiakban Pázmány „beszédeit” vizsgáljuk, vagyis az első két kiadás dőltsel szedett tanulságainak funkció szerinti felosztása, szövegszerkesztési eljárásának feltérképezése, végül a konklúzió levonása következik.

Az *Imádságos könyv* tanulságaiban tehát Pázmány szól az olvasóhoz, egyrészt eligazítja gyakorlati kérdésekben, másrészt tanítja és magyaráz neki, harmadrészt ájtatosságra buzdítja. Az első csoporthoz tartozó részekben az olvasót vallása gyakorlásában segíti. Általában rövid megjegyzéseket tesz, amelyek több dologra is vonatkozhatnak. Előfordul, hogy az *Imádságos könyv* használatát könnyíti meg utalások segítségével:

„Az Nicea-béli szent Gyölekezetnek vallását, meg-találod oda fel, fol. 40.”⁹

Megmondja, konkrét esetekben, például mikor az Urat felmutatja a Pap, mire gondoljon a hívő:

„Jusson eszedbe, a' mi Eüdvöztönknek a' Kereszt-fán fel-emelése: és, mint-ha testi szemeiddel látnád ötöt a' Szent Kereszten, imigy könyörögi:”¹⁰

Utasítja, imádkozás közben milyen kiegészítő cselekedeteket hajtson végre:

---

⁹ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 113:27-28.

¹⁰ *Uo.*, 116:26-28.

E példa kapcsán szót kell ejtenünk Szent Ignác lelkigyakorlatairól. A gyakorlatok elvégzésének egyik fontos eleme, hogy az elmélkedő konkrét helyszínt, látványt, történetet esetleg beszélgetőpartnert képzeljen el, amely segíti őt az elmélkedés tárgyának még intenzívebb megélésében. Ugyanez a célja Pázmánynak is, amikor az *Imádságos könyv*ben előírja az imádkozó számára, hogy milyen konkrét képre gondoljon. A következő idézet a Lelkigyakorlatokból való:

„Képzeld meg magam elé Krisztus Urunkat, a keresztre szegezetten. Megkérdezem: mi bírhatta rá, hogy Teremtő léteire emberré legyen, hogy az örök életből az ideigvaló halálba lépjen, hogy így meghaljon bűneimért.”
Szent Ignác lelkigyakorlatos könyve = Loyolai Szent Ignác írásaiból, szerk. SZABÓ Ferenc, Róma, 1990, 90.

„Es ezt mellyed vervén, háromszor, vagy többször, mondyad: Es ez-után imigyen könyörögi:”¹¹

Előfordul, hogy egy ima fontosságát hangsúlyozza, miért és hogyan „kellessék a’ Keresztyén embernek mondani a’ Mi-Atyánkat.”¹² A második fejezet elején pedig részletesen előírja, hogy az ébredést követően, valamint a lefekvést megelőzően mit kell tenni.¹³

Ezek a típusú szövegek tehát elsősorban a vallásgyakorlás technikai részére, illetve az *Imádságos könyv* használatára vonatkoznak, olyan alapossággal azonban, amelyből úgy tűnik, Pázmány azt feltételezte olvasójáról, hogy az vagy nem eléggé képzett, vagy nem eléggé tájékozott a hit dolgait illetően. Ez utóbbi esetet valószínűsíti a tanulságok másik két típusának vizsgálata.

A második csoport az egyház liturgiájához tartozó magyarázatokból és tanításokból áll, amelyek a következők: a szent keresztről való tanítás,¹⁴ a Mi Atyánk végén található rövid könyörgés,¹⁵ a rózsafüzér,¹⁶ a litániák,¹⁷ a mise ceremóniáinak magyarázata, a papi öltözetek, a szép és drága edények használatának indoklása.¹⁸ Ezeket, amellet, hogy szeretné, hogy a jószándékú hívek megértsék az igaz keresztény vallás szertartásainak értelmét, leginkább a méltatlankodó protestánsok miatt részletezi Pázmány, s ha nem is a hitviták heves stílusában, de mindenképpen tényszerűen előadva, és saját igazának biztos tudatában. Ezt pedig nem a szövegből kell kikövetkeztetnünk, hiszen maga Pázmány mondja egy részösszefoglalásában:

De e’ dologról, másut többet szölylünk. Igen könnyen eszekbe vehetik ezekből, nem csak az Egyházi emberek, mint kellyen tisztelni az Isten házának ékességét: de a’ káromló fiak-is, mely méltatlan szidalmázzák az Isteni szolgálatnak gazdagságát.”¹⁹

A magyarázatok során, amelyek célja, hogy „tudgyuk, és ércsük” a mise és a többi szertartás módját, úgy tűnik, mintha előadást tartana Pázmány, mondandója, noha egyéni ájtatosságot szolgáló imakönyvben található, mégis az egész közösséghez szól, az olvasó nem egyedül van, hanem egy olyan csoport tagjává válik, amelyben mindenki hasonló hozzá. A közösséghez tartozás érzését két módon éri el Pázmány, egyrészt a témaválasztás, másrészt a megfogalmazás révén. Ezen magyarázatok során objektív, a hallgatóságban azonos reakciót kiváltó tanítással találkozhatunk, az egyéni mérlegelésnek nem marad tere, s ami a megfogalmazást illeti, ezen tanulságok szerkezete, az argumentáció logikus felépítése, érvek,

¹¹ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 250:28-30.

¹² *Uo.*, 42.

¹³ *Uo.*, 80.

¹⁴ *Uo.*, 65-79. A Szent Keresztről szóló tanításnak egy részee 73. oldaltól önálló címmel, *A’ Szentelt Vízről*. szerepel.

¹⁵ *Uo.*, 55-56.

¹⁶ *Uo.*, 133-137.

¹⁷ *Uo.*, 264-269.

¹⁸ *Uo.*, 122-132

¹⁹ *Uo.*, 128:14-17.

ellenérvek felsorakoztatása, idézetek, történetek, példák sokasága, mind a prédikációira emlékeztet,²⁰ amelyek esetében kifejezetten közösség előtti előadásra szánja beszédeit.

Az *Imádságos könyv* magyarázó tanulságainak jellemző szerkezeti váza a következő:²¹ bevezetés (exordium), melyben a témamegjelölés (propositio) található, majd a tárgyalás (tractatio) következik, amelynek során a bevezetésben megjelölt, és logikus alfejezetekre, pl okok, hasznok felosztott témát (partitio) kifejti, megerősítő érveket (confirmatio) ellenérvekkel és azok cáfolatával, (confutatio) ütközteti, ennek során számos idézetet, csodás történetet (exemplum) sorol föl, végül a befejezés (peroratio) következik, az elmondottak lezárása. Előfordul, hogy a propositio-confirmatio-confutatio nem egyszer, hanem ismételten előfordul egy szövegen belül. Erre, valamint a magyarázatok felépítésére példa a szent kereszt jeléről, vagyis a kereszttetésről szóló tanítás, amely az *Imádságos könyv* tanulságai közül a legbonyolultabb szerkezettel rendelkezik.

A' *Szent Kereszt Jeléről* című tanítás,²² szerkezeti váza tehát a következő:

exordium		Három dolgot kell megmagyarázni: I. Mint kelljen magunkra vetni II. Mikor kezdték a keresztények használni III. Mi haszna van
tractatio		ELŐSZÖR. két módja van a kereszttetésnek
		MÁSODSZOR. már az apostolok idejétől szokott dolog volt
		HARMDASZOR ÉS UTOLSZOR: Szent Kereszt jegyének három haszna van a régiek írásában:
		<i>Első haszon:</i> ördögöt elijeszti....
		<i>Második haszon:</i> testi betegségeket gyógyít...
	önálló címe van: A' <i>Szentelt Vízzel</i>	<i>Harmadik haszon:</i> Szent Kereszt jelével megáldják Isten teremtett állatait, pl. kenyeret, vizet, olajat, mely áldásnak nagy ereje van, sok csodával bizonyította Isten
		A szentelt víz két rendbeli hasznát ismerjük:
		első haszon: víz emlékeztet a keresztvízre
		második haszon: Anyaszentegyház könyörög azokért, akik szentelt vízzel élnek

²⁰ BITSKEY István, Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi, Bp., 1979, 133-140.

²¹ Retorikai elemzéshez használt irodalom: *Alakzatlexikon*, főszerk. SZATHMÁRI István, Bp., 2008. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, hrsg. von Gert UEDING, Tübingen, 1992–. SZABÓ G. ZOLTÁN, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, *Kis magyar retorika (Bevezetés az irodalmi retorikába)*, Bp., 1999.

²² Az elemzés során a kritikai kiadás (2001, 65-79) szövegét használom.

peroratio		<i>Végezetre...</i> a szent kereszt jegyének három haszna lezárás
-----------	--	---

Pázmány állításainak igazolására, alátámasztására vett confirmatio általában az egyházatyák írásaiból való. Többnyire magyarul idéz, de előfordul latin nyelvű citátum is, időnként fordítás nélkül, néha pár szavas magyar nyelvű összefoglalás kíséretében.

Ezek alkalmazása többféleképpen történik:

az egyházatya és a hely pusztá említése révén, annak tekintélyét (auctoritas) használva:

„Ez pedig a’ jel (ugy-mond Sz. Cyrillus, lib. 6. contra Iulian.) minden lelki javainknak emlekezetit magában foglalja, és a’ Keresztyén vallásnak egy rövid-sommája.”²³

Rövid történetet idéz (exemplum), a történet szereplője lehet ismert ember:

„Constantinus Csaszárul írja Eusébius, lib. 3. de Vita Constant. hogy azzal mutattya-vala Keresztyéni vallását, hogy homlokára gyakran Sz. Keresztet vét-vala”²⁴

és kevésbé ismert:

„Epifanius, régi böcsülletes Doctor, írja, Haere. 30. quae est Ebionitar. hogy Constantinus Csaszár idejében, egy Iosef-nevű Sidó vala, kit Epifanius sokszor íntet a’ Keresztyén hitre, de semmit nem foga rayta. Ez, mikor eszébe vette-vólna, hogy egy faytalan ifiú-legénynek minden ördögös babonaságit, egy Keresztyén aszony, csak a’ Kereszt jegyével erőtlenné teszi-vala: ö-is, noha még Sidó vallásban vala, meg akará próbálni, menyire ereje vólna a’ Keresztnek. és titkon egy Eördögtől szállot embert bévín házába: a’ Szent kereszt jegyét reá veté a’ IESUS nevében: és mindgyárt, nagy búsulva ki-méne az Eördög az emberből. kit látván a’ Sidó, Keresztyénné lön.”²⁵

Számos erősítő érv után, következik egy ellenvetés, a szent kereszt jelének a testi betegségeket gyógyító hasznát részletezi Pázmány, amikor szavá teszi:

„Noha azért az *Uy-hitűek*, midőn láttyák hogy valaki Keresztet vét magára, csufságban azt kérdik, mit legyez a’ kezével?”²⁶

Meg kell állnunk egy pillanatra, mielőtt e mondat cáfolatát (confutatio) idézzük, ugyanis az első kiadásban ez a mondat másképpen hangzik, kiemelés jelzi a protestánsok különböző elnevezéseit:

„Tudom hogy ezek a *Christus kerézi ellenséghi*, mikor lattiák hogy valamely kerezién ember magát megh iegzi, csufoluan azt kérdic, mit legiez a’ kezéuel.”²⁷

A válasz a következő mondatban érkezik:

„De mi a’ Kereszttel, nem a’ legyet, hanem a’ Beelzebubot, a’ legyek Istenét kergettyük.”²⁸

²³ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 66:15-17.

²⁴ *Uo.*, 68:4-6.

²⁵ *Uo.*, 70:30-71:6.

²⁶ *Uo.*, 73:3-4.

²⁷ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 1606, [22v]-23[r].

²⁸ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 73:4-6.

Majd a confutatiót követően ismét, több exemplumot is tartalmazó confirmatio következik a keresztvetés létjogosultságáról, mondván „homlokunkra vettyük, ha élő Templomi vagyunk az Istennek.”

Ebben a magyarázatban még egy helyen találkozhatunk a bizonyítás során confutatio alkalmazásával, még pedig a szentelt víz ismeretének taglalása során, ez esetben az ellenérvet Pázmány már a dispositio eszközével ellehetetlenítette, ugyanis felsorol régi doktorok írásaiból húsz csodát, amelyek a szentelt víz hatására történtek meg, majd felidéz számtalan szerzőt, akik ismerték a szentelt víz használatát, kiderül, hogy a víz szentelése már Szent Máté apostolnak is szokása volt. Ezek után következik az ellenérv, amelynek erősségét tovább csökkenti a mondatkezdés:

„Es bizonyára *nem látom*, miért gyűlölik ily igen a’ mostani Keresztyének a’ Szentelt Vízet, mellyet ennyi régi fő Doctorok nem gyűlöltek.”²⁹

Az 1606-os kiadásban még kétkedőbben kezdődik a mondat:

„Es bizoniara, *nagy csudám* vagion raita, miért[...]”³⁰

Némi következtetlenségre hivatkozik, amikor bizonyítja, hogy az újhítűeknek bizony nincs igazuk:

„Ha az Uy Törvényben nem szabad vizet szentelni, mivelhogy az Oo Törvényben ezt mivelték: ugyan ezen okból nem léssen szabad, sem a böyt, sem az Egyház éppítése, sem az Isteni dicsiretek éneklése, sem a’ Pünkösd nap illése, etc. Ennek-felette, Mi az oka, hogy a’ Lutheristák meg-áldgyák az eledelt, mellyet meg-észnek: és nem akarják szenvedni, hogy a’ Pap meg-áldgya a’ vizet?”³¹

Pázmány válasza a kérdésre, szintén egy tekintéllyel megerősítve, kissé elüt az *Imádságos könyv* ájtatos hangnemétől:

„De egy csepyére sem csuda, ha gyűlölik a’ Szentelt Vízet az Ujitók: mert, a’ kit meg-mart valamely dühös eb, nem nézhet a’ vízre, ugy-mond Plinius, lib. 28. c. 5.”³²

Mind a két esetben, de máshol is az *Imádságos könyv*ben, a protestánsok véleményét idézi, említi Pázmány, amikor az argumentáció során ellenérvet hoz föl, hogy azt megcáfolva még inkább erősítse eredeti megállapításait. S ezzel nem pusztán az érveit teszi megalapozottabbá, de a hitét is mind inkább védelmezi. S noha ebben a műben, mint írja, nem a vallását akarja oltalmazni, de inkább ájtatosságra buzdítana, időnként mégis fellelhető a magyarázó részekben egy sajátos hangnem, amely a negyedik kiadásban lágyabban jelenik meg. Ez a

---

²⁹ *Uo.*, 76:11-12.

³⁰ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 1606, 22[r]-[22v].

³¹ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 76:17-23.

³² *Uo.*, 76:23-25.

talán hitvitának még nem nevezhető, de mindenképpen kritikus hangnem leginkább a tizedik fejezetben található litániákról szóló részben figyelhető meg.

*Az Anyaszentegyház Litaniáiról, Tanúság. felépítése:*³³

exordium		litánia görög szó... szómagyarázat
tractatio		segítő érvek felsorakoztatása, litánia használata nyavalyában, örömben egyaránt
		mostani újítók is használják a litániákat, csak megmarcangolják:
		kihagyják belőle: Szentháromságot
		Pápaért, elhunytakért könyörgést
		szentek emlékeztét
		toldanak hozzá: pápa- és törökellenes könyörgést
		végezetre: latinul sem tudnak
peroratio		újítók is görögül mondják Kyrie Eleison
		minket gyaláznak, hogy deákul szólunk Istenhez
		régi szokás az imádságban, hogy idegen szókat ejtenek

Az áttekintésből is kitűnik, hogy a protestáns nézetek említése és bírálata az érvek, ellenérvek sokaságának több mint felét teszik ki. Az *Imádságos könyv* valamennyi tanulsága közül ebben a részben szerepelnek a legtöbbet, s az őket illető ironikus hangvétel ez alkalommal a legélesebb. Ennek indoklásában valamelyest segíthet, ha az első kiadás szövegét is megvizsgáljuk. A már említett protestánsokkal szembeni enyhülés ezúttal is megfigyelhető.

A Szentháromság elhagyásának taglalásakor azt nehezményezi Pázmány, hogy Luther kihagyta imádságos könyveiből a Szentháromsághoz szóló könyörgést, ez az 1631-es kiadásban:

„Igen örömet érteném, mi okon hadták-ki ezt az imádságot, nyomtatott könyvökből? Tudom, hogy Luther és Calvinus, gyűlölik a’ Háromság *nevét*: kivel a’ Szent Háromság-tagadóknak, felette nagy bátorságot adtak, és utat irtottak.”³⁴

Az első kiadásban ugyanez a rész a következő:³⁵

„Ighen eoreomest ertenem, mi okon hattac ki ezt az imadsagot niomtatot keoniueokbeol: Tudom hogy Luther es Caluinus giüleolyc a zent haromsághnac *megh csak neuétis*, kiuel a zentharomsagh tagadoknac, feoleotte nagy batorsagot attac, es vtat irtottac, *mint az Vy tudomanioc hamissagáru irt keoniube, fol. 67. megh mutatám.*”³⁶

³³ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 264-269.

³⁴ *Uo.*, 267:25-29.

³⁵ A második és harmadik kiadás is a negyedikkel egyezik e mondat esetében.

³⁶ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 1606, 187[r].

Ez a könyv pedig a *Tíz bizonyság*, amelynek 67. lapján valóban arról ír Pázmány, hogy az újítók nem szeretik ezt a könyörgést például: „Caluinus azt írja hogy ama keoneorges, szent haromsagh egy Isten, irgalmaz nekünc, Impropria et barbara est.”³⁷ Megemlíti Luther imakönyveit is: „a Luther imatsagos keoniueibeis, ezt a keoneorgest ki hattac a Litaniakból.”³⁸

A szentek elhagyásának jogosságát cáfoló érvelésből, amelyben ismét megfigyelhető némi enyhülés a hangnemben, hiszen az első kiadás „Istentelen Luther” megnevezéséből a negyedik kiadásban elmarad a jelző, az alábbi idézet érdemes a figyelemre. Az 1631-es kiadásban:

„eleitül-fogva, szokot dolog vólt a’ Hívek-közöt, hogy a’ meg-dücsöült Szenteket, segítségül hitták.”³⁹

Az első kiadásban a következő megjegyzéssel egészül ki a mondat:

„eleitül foghua, szokot dologh vólt a hiuec keozt, hogy az Istennec megh dücseoült szentit, segítségül hinac, es ennec, az Irasbais derék fundamentoma vagion mint a Giarmathi Miklos ellen irt keoniube beosegesen megh mutatom reouid üdeon, Isten segítséghe velem léuen.”⁴⁰

Ez a terve Pázmánynak, amiről szót ejt, megvalósult a következő, 1607-es évben. Monoszló András 1589-ben a szentek tiszteletéről írt könyvét cáfolta 1598-ban Gyarmathi. Monoszló halála miatt Pázmány volt az, aki a református válaszra készült megírni *Keresztényi Felelet* című munkáját, amire az *Imádságos könyv*ben utal.

A litaniák megmarcangolása miatti méltatlankodása során nem elégszik meg Pázmány az elhagyások felsorolásával, az újhitűek kiegészítéseit már-már a hitvitákat idéző iróniával tárja az olvasó elé, majd tényszerűen közli, mire számíthatnak tévelygéseikért. Lényeges eltérés a kiadások között nincs, így csak az 1631-es szöveget idézem:

„Másodszor: hogy a’ Keresztényi szelídségnek bizonyos jelét mutatnák az Újítók, imilyen szép imádságot tóldának Litaniájokhoz: (Ut nos a’blasphemiis, libidinibus, et homicidiis Turcarum, et Papae, liberare digneris: Te rogamus audi nos.) Így a’szökött szolgák, egy pórázra akarják kötni a’Pápát, és a’Törököt. De vagyon Isten menyégben, ki meg-állya boszszúját.”⁴¹

---

³⁷ PÁZMÁNY Péter, *Tíz bizonyság*, kiad. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Budapest, 2001 (Pázmány Péter Művei), 178:22-25.

³⁸ uo., 179:2-3.

³⁹ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 268, 13-14.

⁴⁰ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 1606, 188[r].

A második kiadásban ugyanez a rész láthatóan átmenet képez az első és a negyedik (amely teljesen megegyezik a harmadikkal) kiadás között:

„eleitül fogua, szokot dolog vólt az hiuek közt, hogy az Istennek megh dücsöült szentit, segítségül hínák, és ennek, az Irásbais, derék fundamentoma vagyon.” (1610, 646)

⁴¹ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 268:15-20.

Az utolsó példa ismét a két kiadás közötti eltérésekre irányítja a figyelmet, melyek egyrészt stíláriis, másrészt tartalmi jellegűek. Az idézetben a protestánsok nyelvtudásán élcelődik Pázmány, először az 1631-es kiadásból idézek:

„Mert, ha a’ régi tudós emberek írásit olvasták, eszekbe vethették, hogy ebben nincs semmi véték: Szinte mint mikor ama’ tudós Poeta, az Ujítókhoz hasonló népnek, imigyen szól: (Degener o populus, etc.)”⁴²

Ez a rész az 1606-os kiadásban:

„mert ha a réghi tudos emberek írásit olvastac *volna*, eszekbe vehették *volna*, hogy ebbe nem volt semmi vetec, szinte mint mikor ama tudos poeta, az Vy Atiafiakhoz hasonlo népnek, imigien szol, Degener o populus, etc. *De efféle tudakos soczesagirol, a mi Deacombone Atiankfianac, masut beosegesen szolloc, Isten segítsége velem leuen.*”⁴³

A litániákról szóló rész két dologban tér el a többi magyarázattól. Ami leginkább szembetűnik: ebben az írásában foglalkozik legtöbbit a protestáns nézetekkel, a tanulság felét e nézetek részletezése teszi ki, s talán épp a részletezés miatt, de ebben a részben érezteti leginkább a protestánsok iránti türelmetlenségét. A négy kiadás párhuzamos szöveghelyeinek egybevetéséből kiderül, hogy ez a negyedik kiadásban megtapasztalt türelmetlenség az első kiadásban még intenzívebb volt. Ennek oka valószínűleg az, hogy Pázmányt ekkor már erősen foglalkoztatták hitvédő írásai, erről árulkodnak kiszólásai, kétszer is erősen fogadja, hogy amiről itt csak szűken szólhatott, arról máshol bőségesen elmondja majd a véleményét. Talán ezzel magyarázható, hogy a litániákról szóló tanulság az *Imádságos* könyv legélesebb hangvételi írása lett. Az idő elteltével pedig ezek a megjegyzések aktualitásukat veszítették, ezért nem szerepelnek a későbbi kiadásokban, ugyanakkor a tanulság hitvitázó-jellege végig megmaradt.

Az *Imádságos* könyv tanulságainak harmadik csoportjába tartozó írások szerkezetükben és céljukban is mutatnak eltérést a másik két típushoz képest. Ez alkalommal is Pázmány szól az olvasóhoz, de ezen tanítással való ismerkedés során a közösséghez tartozás élményét felváltja az egyéni befogadás élménye, ebben a gyakorlati útmutatókkal mutat rokonságot, de míg ott a vallásgyakorlás külsőségeivel kapcsolatban igazít el Pázmány, addig a tanulságok ezen harmadik fajtájában a belső folyamatokat irányítja, lelkipásztorként, lelki vezetőként terelgeti híveit. Pázmány szerint az emberi gyarlóságnak két közönséges fogyatkozása van: „Egyik;

---

⁴² *Uo.*, 268:24-26.

⁴³ PÁZMÁNY, *Imádságos* könyv, 1606, [188v]

A második kiadás megegyezik az első kiadásban találhatóval.

az Elmének késedelmes tompasága; nem csak az Isteni, és Mennyei dolgokban, de a' maga hasznára és szükségére nézendőkben-is" vagyis nem látja a halandó, hogy mi hiányzik az életéből, illetve, „Második Fogatkozás; az Elégtelenség, vagy Erőtlenség: mely mí-bennünk oly nagy, hogy, bár tudnók-is mi hasznos, és mi-nélkül szűkölködünk, annak meg-szerzésére tehetségünk nem érkezik”⁴⁴ vagyis, ha látja is az ember, mire van szüksége, mégisincs ereje, hogy azokat elérje. Mindezekhez Istentől kell erőt kérni az imádságok révén, de méltatlanul nem járulhat „a csak por” Isten elé, ezért szükséges, hogy lelkét alkalmassá tegye arra, hogy az Urat megszólíthassa, kéréseit elé tárhassa. A tanulságok harmadik csoportja ebben segít, megmutatja Pázmány, hogyan s mi módon kell a lélekkel törődni, hogy az ember alkalmas és méltó legyen arra, hogy Istent megszólíthassa, s könyörgése valóban imádság legyen, ne csak „nyelvünk párája és szele”. Ezek a szövegek a következők: töredelmesség minden napi gyakorlása,⁴⁵ a keresztény ember magával való számvetése,⁴⁶ figyelmeztetés, hogy a betegségben sem szabad az örök boldogság kívánásáról megfeledkezni,⁴⁷ leghosszabb azonban a gyónással kapcsolatos rész, amelyből megtudhatjuk, hogyan kell a lelkünket rákészíteni,⁴⁸ továbbá int a gyakori gyónás fontosságára,⁴⁹ megmutatja, hogyan kell az embernek magával számot vetni,⁵⁰ s végül öt tanácsot ad, hogyan kell a gonosz támadásait kivédeni.⁵¹

A magyarázó részekhez képest ezek a szövegek jelentős eltérést mutatnak, egyrészt a szerkezeti felépítést, másrészt az exemplumok használatát illetően. Ezekben a tanulságokban ugyanis nincs confutatio, a megerősítő érveket Pázmány nem szembesíti ellenérvekkel, ennek következtében a protestáns érvek emlegetése majd cáfolata és az ebből fakadó feszültség is elmarad. Ez indokolt, mivel Pázmány célja ezúttal az (immár) igaz hiten lévők ájtatosságának elmélyítése, amelyet megerősíteni szükséges, s amely folyamathoz nem is illik sem az érvek ellenérvek ütköztetéséből fakadó feszültség, sem a protestánsok emlegetése.

A' Gyonáshoz mint kellyen készülnünk című intés szerkezete:⁵²

exordium		Isten rendelé, hogy a vétkeket az egyházi szolgák a Szt. Lélek hatalmával megbocsássák
----------	--	--

⁴⁴ PÁZMÁNY, *Prédikációk*, 639.

⁴⁵ *Uo.*, 63-65. Az első kiadásban még nem szerepel.

⁴⁶ *Uo.*, 92-95. Az első kiadásban még nem szerepel.

⁴⁷ *Uo.*, 155-157.

⁴⁸ *Uo.*, 217-218.

⁴⁹ *Uo.*, 218-221.

⁵⁰ *Uo.*, 222-233.

⁵¹ *Uo.*, 233-235.

⁵² *Uo.*, 217-218.

tractatio		a gyónás az apostolok idejétől fogva szokott dolog volt	
		bűnös emberről:	
			a bűnös ember lelki sebeit az egyházi szolga előtt megmutatta
			háromféleképpen vétkezhet: szó, szándék, tett
			bánathoz három dolog kell: I.[szándék]: bűnbánatot követően kerülni a vétkeket II. [szó] megvallja bűneit III. [tett]: cselekedeteivel eleget tegyen bűneiért
		egyházi ember:	
			tartsa titokban
		a gyónás során:	
			minden lelki sebet meg kell mutatni lelki orvosunknak
conclusio		szükség tehát, a gyónó ember tisztán, igazán megvallja bűneit	

Ezekben a szövegekben az argumentáció során, a magyarázatokhoz képest, az exemplum-használat terén is eltérést találunk, mennyiségét és jellegét illetően is. Ritkábban mond el történeteket, állításainak igazolására csak elvétele idézi fel a Bibliát, vagy említi meg a „régidoktorok” írásait, citátummal egy esetben találkozunk,⁵³ latin nyelvű részekkel ezekben a tanulságokban sosem. Többször fordul elő mindennapi életből vett hasonlat. Példa az *Intés a Gyakran Gyónásra*. című írásból:

„Es bizonyára, Ha minden-nap ki-söpörtettyük házunkat: ha ruhánkon nem szenvedhetünk egy pihecskét, szemünkben egy porocskát: ha gyakran tisztába öltözünk, hogy férgek ne teremjenek bennünk: Mentül inkább az Isten Templomát, a’ mi szívünket, méltó gyakran ki-söpörnünk. holot az emberi nyughatatlan elme, ennyi külömb-féle gondolatok-közöt, lehetetlen hogy sok szemetet ne hordgyon lelkünkbe.”⁵⁴

A tanulságok harmadik csoportjába tartozó szövegek esetében tehát a hangsúly a hívek tanításán (docere) van, az érvelés során alkalmazott eszközök mind ebbe az irányba mutatnak.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy Pázmány *Imádságos könyvének* tanulságai három különböző célt szolgálnak. Segítik az olvasót vallása gyakorlásában eligazodni, meggyőzik az

⁵³ Seneca minden esti számvetéséről: PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 92:31-93:7.

⁵⁴ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 218:30-219:4.

egyházi élet ceremóniáinak értelméről, s megtanítják, hogyan tud Istennek leginkább tetsző módon élni. Mindezeket az imádságoknak alárendelve, azokhoz tematikusan igazítva tárja elénk Pázmány, mert tanulságainak legfőbb célja mégis csak az, hogy az ember az igaz hitben, az imádságokat értő fejjel és szívvel, méltó lélekkel tudjon Istenhez szólni.

Pázmány *Imádságos könyvének* megítélése az utókorban folyamatosan változik. Sokáig „csak” egy katolikusoknak szánt ájtatossági mű volt, majd kiderült, nemcsak katolikusok forgatták, de protestánsok is haszonnal kölcsönöztek belőle. A tanulságok vizsgálata pedig rámutatott, nem pusztán ájtatossági mű ez, hiszen hitvédő, hitvitázó elemeket is felfedezhetünk benne. A sokszor felidézett gondolat pedig így hangzik: „itt, nem a’ mi Vallásunkat óltalmazzuk, hanem, az Híveknek aitatosságát Isteni szolgálatra akarjuk gerjeszteni.”⁵⁵ Az *Imádságos könyv* célja pedig valóban nem az, hogy a vallást oltalmazza. Csak egy kicsit.

---

⁵⁵ PÁZMÁNY, *Imádságos könyv*, 2001, 132:13-14.